Ганна Марчук

САТИРИЧНІ ТВОРИ ПИСЬМЕННИКІВ ГАЛИЧИНИ І РОЗВИТОК СУСПІЛЬНОГО РУХУ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Австро-Угорська монархія на порозі XX століття як історичний анахронізм, її державно-політична організація і соціально-економічні відносини були багатим джерелом тем, сюжетів та персонажів для сатири. Серед європейських держав важко було знайти якийсь інший уряд, який би зрівнявся з цісарсько-австрійським у плані тонкощів і цинізму щодо національного гноблення.

Правдиву розповідь про становище західноукраїнського населення під рукою австрійського цісаря знаходимо в статті О. Маковея "Листи з Буковини: "Віденський уряд, – писав він, – справді побоювався не раз, не вірив, щоби австрійські українці не наробили йому халепи. Перше всього не вірив нам, мабуть, ніколи, а все за приводом поляків усіх українців вважав русофілами і тому віддав галицьких українців на поталу полякам уже більше тому як 90 років. Гадав собі: нехай пропадуть, коли такі непевні"[1].

Австро-Угорська монархія була осередком найгостріших суперечностей. Становище ускладнювалося ще й єзуїтською політикою національного розбрату, політикою нацьковування одного народу на інший. "Уряд зацитькує дешевим коштом то один народ, то другий, а все воно виходить так, що по конституції все тобі належиться, але коли ти сього не видереш, то добровільно тобі не дадуть нічого"[2], – писав О. Маковей.

Найбільшою внутрішньою проблемою Галичини залишався польсько-український конфлікт, основну роль в якому відігравали не так національні відмінності чи суспільні інтереси, як політичні ідеології. Квінтесенція політичної думки поляків, що впиралась у відновлення "історичної Польщі", висловлена устами польського демократичного лідера Флоріана Зємлянковського, члена конституційної комісії австрійського рейстагу, ще 1848 р.: "Щодо Галичини, то вона належить польській національності... До березня 1848 р. русином була людина грецької, а поляком – людина католицької релігії. Русини й поляки були в тій самій сім'ї. Не має потреби казати, хто викликав цей розкол, але ця незгода релігійна, а не національна... Польська мова не є мовою мазурів [етнічно польських селян із західної Галичини], а радше літературною мовою, спільною для кількох племен, що населяють Галичину, навіть коли вони розмовляють різними діалектами"[3].

Через десять років (1858) видний польський історик о. Валеріан Калінка безапеляційно доходить висновку про абсурдність найменшого бажання порушити кордони "історичної Польщі". "Історія зібрала руську народність по той [східний] бік Дніпра, її серцем сьогодні є Слобідська Україна. Україна по цей [західний] бік Дніпра завойована і захищена польською зброєю, заселена народом, з лона якого вийшла [сполонізована] шляхта, є, і, дасть Бог, ніколи не перестане бути польською провінцією"[4].

У 70-і роки поляки готові були "поступитись" українцям становищем толерованої меншості з обмеженими освітніми й господарськими можливостями, з абсолютною відсутністю політичних важелів, але залишатись "господарями дому" українців. Закономірно, що така позиція не могла бути прийнятною для української сторони, кращі представники якої (М. Драгоманов, І. Франко) вважали посягання Польщі на українські землі нещастям для обох народів. Вирішення польського питання уявлялася українцям в тому, щоб покінчити з фантомом історичної Польщі та змусити поляків задовольнятися реальною, тобто етнічною Польщею. "Почуваючи незнищиму і історією в нас виховану ненависть до всякого гніту і насилля, – відреагував І. Франко на нечуваний випад Л. Борковського проти українців, – ми бажаємо повної національної і політичної свободи і полякам. Але тільки під тим необхідним условієм, якщо вони раз назавжди зречуться опіки над нами, раз назавжди покинуть думку будувати історичну Польщу на непольських

землях, а стануть, так само як і ми, на становищі Польщі чисто етнографічної"[5].

Заангажована антипольським почуттям, галицька клерикальна інтелігенція, "святоюрці" (назва – від греко-католицького кафедрального собору у Львові, де кілька лідерів цієї частини інтелігенції були каноніками) в пошуках розв'язання проблеми самоідентифікації знаходять її в запровадженні церковно-слов'янської мови і в орієнтації на всеросійську ідеологію. Спроба протиставити польській мові не народну, а таку ж "родовиту мову", якою, на їх думку, була церковно-слов'янська, провалилася. Етимологічна доктрина, на перший погляд, невинна, наукова, консервативна, мала дуже шкідливі наслідки, бо витворила мовно-ідейний макаронізм, іронічно названий О. Пипіним "особым славянским языком", а І. Франком – грибом, що точить дерево: "Сам непродуктивний, він не тільки відділював себе від живої руськоюжної мови, але старався шкодити їй, плюгавити її, згогиджувати в очах нетямущих (...) Таким способом виходили такі курйози, що коли твори Єроніма Аноніма (письменника-москвофіла В. Хиляка, 1843 – 1899. – Г.М.) у нас видавалися записані на "общерусском языке", в Росії треба їх було перекладати на російщину"[6].

В одному з фейлетонів, надрукованому в "Зорі", висміюючи "азбучну війну" між москвофілами і народовцями, Осип Маковей вигукнув: "Тяжко не писати сатири!" В автобіографії письменник згадав про власні фейлетони в "Зорі, "котрі у свій час подобалися своїм тоном, гумором і сатирою", і зазначив: "З того часу можна говорити про мене як про гумориста". Критичне начало в творчості О.Маковея є основним, визначальним і здебільшого яскраво виявленим. "Гострий критичний розум письменника, – писав О.Засенко, – властивість все бачити й оцінювати то з легкограйливою усмішкою на устах, то з блиском тонкої іронії в очах, то з гарячим вибухом дошкульної сатири й сарказму надав його художньому слову неповторного забарвлення, оригінальності, мистецької самобутності"[7].

В переважній більшості нарисів та фейлетонів О.Маковея об'єктом висміювання є життя галицького міщанства (чиновників, духовенства, торговців, інтелігентів) з його дріб'язково-егоїстичними інтересами, кар'єризмом, байдужістю до громадянських справ (оповідання "Клопоти Савчихи", "Стара Мадьярка", "Нові часи", "Христини", "Фербель", "Великий клопіт" та ін.).

Матеріал, що так щедро підносив теми для сатиричних творів, сам по собі "провокував" письменника взятись за перо. Та писати сатиричні твори було нелегко. У народів поневолених, покривджених долею, як справедливо зазначив І. Лисяк-Рудницький, національне почуття має нахил ставати наболілим місцем психіки: люди впадають в крайнощі – "або зневажають, осміюють, принижують усе рідне, або перекидаються у протилежність, у шовіністичний дурман, що під його впливом заперечують об'єктивні вартості, якщо вони тільки не є специфічно "свої". Не раз такі комплекси національної меншевартости та національної мегаломанії співжиють в одній душі – дивне видовище для стороннього глядача"[8].

Українці в цьому відношенні не були винятками. "Святоюрців", що стали відвертими русофілами, чи примкнули до українофілів, можна вважати зразками володарів цих комплексів. Неофіти-москвофіли (І.Наумович, Б.Дідицький, В.Площанський, К.Устиянович) відверто відійшли від народного життя, покладаючи всі надії на "міцний" уряд, спочатку австрійський, а потім російський. (В студентські роки К. Устиянович був ревним "панросіянином", та після відвідин Росії (1867, 1872), де побачив якого соціального гніту з боку царизму зазнають підросійські українці, він повернувся з Росії переконаним українським національним патріотом[9]).

Народовці або українофіли (Данило Танячкевич (1842 – 1900), Омелян Партицький (1840 – 1895), брати Володимир (1850 – 1883) та Олександр Барвінські (1847 – 1927), брати Омелян (1833 – 1894) та Олександр Огоновські (1848 – 1891), Наталь Вахнянин (1841 – 1908) і Юліан Романчук (1842 – 1932) були першим поколінням галицько-української світської інтелігенції, засновниками модерного українського національного руху в Галичині (60 – 70-і рр).

Не маючи міцних засад для "високої політики", народовці всі свої зусилля спрямували на освітню ниву. Заснування "Просвіти" (1868) і газети "Діло" (1880), яка з

1888 року стала щоденним виданням – найбільший успіх народовців. Та в "міру того, як щораз більше старорусинів переходило до народовців, – зазначає І.Лисяк-Рудницький, – останні набирали дедалі консервативнішого й клерикальнішого забарвлення (...) в результаті український національний рух великою мірою втратив свій первісний демократизм і нонконформізм. Такий пасивний "респектабельний" варіант народовства вже не міг задовольнити гарячі голови серед молодого покоління. Повторюючи зразок 1860-их років, у другій половині 1870-их з'явився серед студентів новий молодіжний рух"[10].

У сфері культурних інтересів галичан також панували затхлість і консерватизм. Про те, чим займалися галицькі уми в 70-і рр. XIX ст. говорив М.Коцюбинський: "Опріч язикових спорів, галицька інтелігенція займалася високою політикою, а та політика зводилась до того, щоб як-небудь запобігти ласки правительства, що-небудь, хоч дрібницю, випросить у нього. Це була політика рабів. Ідея абсолютизму, бюрократичне "чинопочитаніє", затхлість, байдужість до живих народних інтересів, повне безсилля в духовній сфері, схоластичність, теологічний та догматичний спосіб думання – от чим характеризується тодішня, навіть краща частина галицької інтелігенції. Коли пізніше, в 1876 році, російський уряд видав указ, що забороняв українську літературу, це викликало цинічну радість серед галицьких священиків. Молодість знеохочена безконечними і безплідними суперечками про мову, без світлих традицій старшого покоління, виявляє той самий реакційний дух, ту ж інертність і нічим не цікавиться. В студентських товариствах по цілих ночах іде гра в карти".[11]

Галицька інтелігенція в переважній своїй більшості й у 80 – 90-і рр. була саме такою. Це засвідчив В. Стефаник у статті "Поети і інтелігенція" (1889): "Доробкевич, котрий своїм положенням мусить бути трохи демократ, трохи аристократ, не сміє мати характеру", – а також О.Маковей в оповіданні "Вуйко Дорко" (1894): "Що ж вона, ся наша інтелігенція тепер робить? (...) – Тисяча дармує, а один за них працює для ідеальних цілей".[12] Саме такими є образи представників інтелігенції в творах М.Павлика, О.Маковея, Леся Мартовича та ін. Стаття В.Стефаника закінчувалася словами, що виявилися пророчими: "Наша інтелігенція цілком слушно не може прихилити до себе поетів. Може довго чекати на свого поета, але то, відай, буде Гоголь, а його твір – будуть "Мертві душі"[13]. Тим поетом буде Лесь Мартович, а твором – його повість "Забобон". Та до появи повісті пройде ще майже 20 років.

Тепер же література "жила" в унісон суспільно-політичній атмосфері. "В Галичині ж навіть у святкових словесних продукціях народовців у літературі панували такі погляди, яких уже давно не було в літературі російській, ані навіть українській в Росії. В галицько-руській літературі панувала старезна німецько-польська школа, ще передромантична, з її так званою естетикою, що у русинів зійшла була попросту на сміхотворну карикатуру, школа з повною недостачею нюху до натуральності та й до дійсної поезії"[14].

В дусі такої школи написані збірки сатиричних віршів ("Стрижок") та байок Івана Верхрадського, піддані нищівній критиці І. Франком та М. Павликом. Рецензії Франка і Павлика на збірку сатири І.Щипавки (Верхратського) були першими виступами на предмет і визначення сатири як "ліку" від хвороб тодішнього суспільства. І. Франко відзначив пізнавальні можливості сатири, реалістичну місткість її художніх образів, створив програму, що охоплювала найважливіші проблеми естетики, філософії, психології сатиричної творчості, згідно з якою справжній сатирик повинен виражати інтереси народу. "Сатира – то твір поезії, котрий виказує слабі й смішні сторони суспільства, – писав І. Франко. – Сатиру розрізняєм двояку: перший рід просто тикає осіб... другий, пізніше вироблений рід сатири, єсть той, що представляє вправді людей в сатирі, але таких, а властиво в таких моментах – що тоді їх свойства, тоту їх діяльність віднести можна до цілого подібного розряду людей..."[15].

В час перших літературно-критичних виступів І.Франка (кінець 70-х рр. XIX ст.) переважав "перший рід" сатири в Галичині, яка "просто тикала осіб" і розважала публіку без творчого змагання, за слушним спостереженням Миколи Євшана, "а так просто балакаючи і переплітаючи свою балачку анекдотами. З гумором засідали до борщу і галушок, бралися сторожити народних скарбів і сторожили їх як *евнухи,* батогом

відганяючи кождого, хто підходив заблизько.(...) Евнухам добре було сидіти перед дверми народної душі і вірити, що "там" єсть ідилія. Хто розбивав ту ідилію, той псував їм "стиль", не був народним письменником, не вірив у народ".[16] А між тим, животворним джерелом для справжніх письменників була народна творчість, народна мова і волелюбний народний дух. Невдачі москвофільських гумористичних журналів "Страхопуд", "Лопата", "Дуля", сатиричної збірки якогось "Крі-крі" Франко пов'язував з їх беззубістю і зубоскальством, з претензією на розумний дотеп і щирий сміх. Причина та, що "наші теперішні гумористи скорше воліли брати собі за взірці товсті німецькі дотепи, як підсліджувати гумористичний настрій питомого (власного, корінного. – Г. М.) народу, що не вміли вони серцем прочути, ні розумом збагнути духа руського люду і того пруду (руху. – Г.М.) загального, котрий поволі але сильно обнімає майже всі верстви нашої суспільності"[17] .

Сатиру, яка торкається тільки індивідуальних недоліків осіб, яка порушує лише дрібні вади і малозначні для суспільства явища, Іван Франко називає "пашквілем", отже, ставить її в розряд неповноцінної літератури. Сюди він відніс і збірку Івана Верхратського. Подібне вбачає Франко у творчості галицького письменника-москвофіла В. Хиляка (псевдоніми Ієронім Анонім, Я сам – Г. М.), в гумористичних оповіданнях та фейлетонах якого, на думку Франка, "не стає того поетичного такту, щоб відрізнити правдивий комізм від карикатури"[18] .

Аналогічний сміх бачив Іван Франко і в І.Наумовича (1826 – 1891), який на москвофільському возі "їхав-їхав, звернувши помалу з востоку на північ, усе шукаючи тої "старинної-гостинної" Русі, аж поки не заїхав до Москви та до Петербурга; йому все здавалося, що він ще "дома", бо те "дома" зробилося рівнозначущим з гостинністю (...) Отак він їхав-їхав, то на схід, то на північ, поки не заїхав у такі дебрі, відки, говорячи словами "Одіссеї", "боги не дали йому возвороту"[19] . Характеризуючи ранні "семінарські" вірші І. Наумовича, Франко не бачить в них і натяку на вищі духовні, політичні чи наукові інтереси. Наумович тут є "тільки весельчаком, паяцом і нічим більше". Його вірші можна було би вважати сатирою на тодішні семінарські порядки і духовний рівень семінаристів, але сатирою "мимовільною". Сам сатирик ніде ані одним словом , ані натяком не згадує, щоб він стояв хоч трохи вище над рівнем тих поглядів і інтересів, які він малює в своїх віршах (...) Він сміється і жартує весело, як дитина, та й годі, жартує із таких речей, що будять сумні думки"[20] .

На те ж саме хибує і збірка Верхратського "Стрижок", де гумор -замінений пошлою карикатурою. "В декотрих його сатирах занадто ярко пробивається намір нарушити і уколоти личність. Наведем лиш "сатиру" "Новина" (вона єще-єще устоїться яко сатира), "Велика річ", "Пан Точний" і "На спомин (Падлюці)". Той послідній кусник, визнаєм одверто, се уже не сатира. Тут автор виступає не яко безсторонній спостерігатель, не яко брат, котрий через острий жарт хоче научити, направити брата, но яко ворог, пускаючий волю своєму гнівові в стихах, яко пасквілянт"[21] .

Знаменно, що, рецензуючи книжку "Байки, приказки і повістки". (Написав Іван Верхратський у Львові, 1876, М. Павлик також обурювався з приводу того, що свої нереалістичні, убогі на образне мислення, позбавлені життєвості та емоційності байки, Верхратський "хоче причепити до літератури красної"[22] .

Ображений Верхратський, вважаючи принципову критику за "напасть", пише лайливу статтю у № 10 журналу "Друг" (1876), а в наступному номері цього журналу М. Павлик продовжив полеміку статтею "Крайнє слово", в якій молодий критик висловив свої критерії оцінки художнього твору. Павлик критикує Верхратського за те, що той за окремими словами (як дослідник мови) у своїй творчості "загубив нитку, що в'яже їх вкупу, загубив духа народної бесіди, а хто не поняв духа народної мови, духа народної поезії, народного життя, того писаннє не буде належати до народної літератури"[23] .

Суспільно-історичні обставини накладали відбиток на розвиток соціальних відносин і характер суспільного життя слов'янського етнічного регіону цісарської монархії, яке давало добру поживу сатиричному перу. Колоніальна політика австрійського уряду, шовіністичні випади проти українців викликали іронічне ставлення митців до живої дійсності, що історично обумовило активний розвиток української політичної сатири на

зламі двох століть. З плином часу буковинське і галицьке суспільно-політичне та культурно-громадське життя дало письменникам численні приклади таких явищ, до яких вони постійно виявляли гостро критичне ставлення. Про це свідчить цілий ряд поетичних і прозових творів, публіцистичних статей галицьких письменників, насамперед І. Франка, М. Павлика, О. Маковея, Л. Мартовича, в яких дано обґрунтоване заперечення того, що Австрія є батьківщиною народів. Країна, закони якої спрямовані проти народу, проти основної сили суспільства, в політичному відношенні не може бути батьківщиною для нього. Тим більше Австрія, в складі якої Україна перебувала на "правах" колонії.

"Казку про Добробит" І.Франко написав під враженням жахливої звістки про різню худоби і про марево голоду, що нависло над 70 повітами Галичини, а також під враженням цілковитої бездіяльності галицької влади, яка від імені львівського намісництва і крайового виділу впевняла всіх і вся, що в Галичині немає ніякого голоду. "При писанні мав я на увазі і конфіскату крайових газет за подання фактичних відомостей про нещастя – нібито за те, що ширять тривожні і неправдиві чутки[24] .

Пишучи сатиричне оповідання "Казка про Добробит", І.Франко не тільки схопив дійсність, а й кинув у вічі владі незаперечні факти: важко було приховати, що Галичина стала справжньою колонією, яку руйнував австрійський уряд, німецькі і польські осадники. Відверті грабунки ішли в ім'я "фатерлянду", а цим "фатерляндом" були, як саркастично зазначає автор твору, – "військо, старші і я" – німець Гопман. Для того "фатерлянду" кожний хлоп повинен віддати все, що має, і то ще замало буде.

В літературі 80-х рр. поступово утверджується підхід до змалювання життя в усіх його складнощах і суперечностях. Мотив заперечення застою і нерухомості в особистому і суспільному житті став одним із провідних української сатири. Художні твори та літературно-критичні статті І.Франка дають доволі виразні та детальні погляди на літературу того часу. У боротьбі різнорідних політичних, освітніх і громадських напрямків, за словами І. Франка, лише те "показалось найкориснішим для загалу народу, що свідомо чи несвідомо згоджувалося з прогресивними намаганнями передових народів світу"[25] .

Науковий реалізм і поступова тенденція – conditio sine qua non (неодмінна умова) розвитку літератури, вважав І.Франко, повторивши доктрини російських реалістів школи Д. Писарєва і теорію "експеременталього роману" Е. Золя. Вже 1876 р. Франко опублікував "Лесишину челядь", деякі образки з циклу "Борислав", "котрі мали повний succes de scandal серед галицької публіки", як признався сам письменник. У конкретних буденних ситуаціях розкривається не лише щоденний побут простого селянства, а й ідіотизм того життя, всебільша роз'єднаність його інтересів, індивідуалізм, застій, лінивство серця й мозку, національна сплячка.

Розвиток української художньої прози кінця XIX – початку XX ст. характеризується перевагою малих оперативних форм: сатиричне оповідання і новела, прозовий фейлетон і памфлет, казка і літературна пародія, епіграма і парафраз тощо. Їм властиві лаконізм, новизна комічних прийомів, розмаїття способів сюжетно-композиційної будови, тонкість і легкість іронічного стилю.

І.Франко багато зробив для збагачення жанрових форм сатиричної прози. Його творчість становить своєрідний перехідний місток між сатиричною літературою останньої третини XIX ст. і сатирою початку XX ст. Автор визначних романів і повістей І.Франко розглядав водночас свою діяльність з точки зору "мініатюриста і мікроскопіста", прагнув знаходити цілий світ у краплі води. "Він урізноманітнив жанри сатири, увівши в українську літературу жанр хроніки ("Сучасна літопись"), сонета ("Тюремні сонети"), створив жанр сатиричного меморандуму ("Меморандум будяків"), притчі-пародії ("Притча о блудних отцєх"), надав новаторських ознак жанру сатиричного послання ("О.Лунатикові"), сатиричної і фантастичної казки ("Лис Микита", "Старе добро забувається"). І. Франко багато зробив також для утвердження новаторських ознак сатиричних і гумористичних оповідань "Свинська конституція", "Грицева шкільна наука").[26]

Широко культивувалися сатиричні переробки творів видатних письменників, особливо Т. Шевченка: "Садок вишневий коло хати", "Якби ви знали, паничі", "Думи мої...", "І день іде..." Часто сатиричні твори строго політичного звучання одягались у форму

популярних народних пісень. Серед них: “Дума-цяця” В.Самійленка, в якій використані лексика, фразеологія, ритм народної пісні “Гандзя”;“Коли б я польським графом був”, що нагадує народну пісню “Коли б я був полтавським соцьким”, “Колисанка” О.Маковея – побудована на колискових мотивах та ін.

На ґрунті розвитку літературних і фольклорних жанрів виник самостійний літературний жанр сатиричної казки, кращі зразки якої позначені гумором, дотепом, іронією, сарказмом. Вони справили помітний вплив на розробку різновидів малої форми І. Франком (“Як пан собі біди шукав” (1887), “Опозиція”(1897), “Звірячий бюджет” (1897); О. Маковеєм (“Два ставки” (1898),”Цариця світу” (1912); Панасом Мирним (“Кумедія в голуб’ячому царстві” (1903 – 1904); Лесем Мартовичем (“Стрибожий дарунок” (1905), “Пророцтво грішника” (1913), “Жирафа і Ладо” (1914) та ін.

Поряд із сатиричними образіами, створеними творчою фантазією талановитого письменника, що завжди сприймаються ніби “списані” з натури, в українському сатиричному напрямі розвивається й так звана “конкретна” сатира, в якій виступали не вигадані, а цілком реальні, дійсно існуючі особи. На перший погляд може здатися, що такий вид сатири переслідував вузькі, обмежені цілі – розвінчування і дискредитацію окремих осіб. Насправді це далеко не так. У переважній своїй більшості і така сатира (“Новий лад”, “Соловейків спів” В. Самійленка, “Маніфест” Б. Грінченка, “Колисанка” О. Маковея, “На тім і на цім світі” М. Левицького) відзначається широтою соціальних узагальнень, надзвичайною силою розвінчувального пафосу. Пояснюється це тим, що діяльність окремих осіб, які виступали в якості сатиричних персонажів, розглядалась як типове явище, об’єктивне вираження стремлінь певних соціальних сил. “Конкретність” в даному випадку стала одним із засобів сатиричної типізації, способів зробити твір більш злободенним, надати йому особливої гостроти.

Діяльність молодих творчих людей зачіпає цілу масу справ і питань життя суспільного, політичного, економічного та літературно-наукового. Тепер не можна було бути просто “літератом”, треба було відповідати на запити самого життя. “Різнобарвна китиця індивідуальностей” (Франко) починає укладати свою літературну програму, ставити цілі в літературній праці, давати життю глибший смисл та красу. Діяльність молодої генерації науково-творчої інтелігенції Франко порівняв з сильним подувом вітру “на полум’я нашого духового життя”. Наслідки тої праці відчували всі, у всіх галузях, особливо у збагаченні мови та розширенні меж її функціонування. ”З одного боку, – зазначає Франко, – наукові праці з обсягу філології, історії, права, природничих наук, математики і медицини вносять до неї величезне багатство нових ідей, нових зворотів, термінів. З другого боку, опубліковано велику силу не звісних досі матеріалів, пам’яток чи то народної творчості, чи давнього письменства, що відкрили нам цілі верстви, цілі духові і літературні течії, незвісні до недавна”[27].

До нових сил, що виступили “відразу з дозрілими плодами” І.Франко відносить насамперед Василя Стефаника, Марка Черемшину і Леся Мартовича; до письменників, які “подали дуже гарні надії”, зараховує М. Яцкова, А. Крушельницького. “Коли мати на увазі, що ті писателі, вступаючи на літературну арену звичайно приносять уже добре (не раз дуже гарно) вироблену мову і вироблену (не раз аж рафіновану) літературну форму і техніку та високе розуміння задач і змагань літератури, то не без певної основи можемо з сього приросту надіятися дійсного збагачення нашої літератури. Живе почуття дійсності, відраза до шаблону, пристрасне і конвенціональне шукання правди в обсервації і вислові – ось що характеризує всіх тих молодих писателів і велить нам покладати на них найкращі надії”[28].

Основним принципом діяльності молоді – творчої, наукової, видавничої, громадської стало служіння громаді. Завдяки йому пожвавився рух проти “ідолопоклоніння” перед народом. І. Франко, М. Павлик (1853 – 1915), світогляд яких складали позитивізм і немарксистський соціалізм, очолили молодіжний політико-культурний рух, мета і напрямок діяльності якого викладені в програмі задуманого (і нереалізованого) двотижневика “Нова основа”: ”В белетристиці (повістях, поезіях і ін.) ми стоїмо за реальне представлення життя сучасного, за глибокий і правдивий аналіз фактів і характерів людських, за гуманну і поступову тенденцію. В науці стоїмо за

слідження на підставі фактів, за пізнання правди, тобто причинового зв'язку явищ в світі матеріальнім, а не поза ним, за знання позитивне, а не метафізику. Спеціально в питаннях біологічних стоїмо за признану всіма найбільшими вченими нашого віку теорію десценденції, тобто походження родів і розрядів живих істот одних від других, в питаннях антропологічно-культурних стоїмо за слідження всіх прояв в їх історичнім зв'язку і в порівнянні одних рас людських з другими; в питаннях суспільно-економічних стоїмо за принцип колективізму супроти принципу неограниченого індивідуалізму або що, – як бачимо, – на одно вийде, супроти принципу сили перед правом, приватної користі перед загальною"[29] .

Над українським словом завжди висів дамоклів меч цензури, незважаючи на право свободи друку, записане в австрійській конституції. Тому письменникам часто доводилось користуватись езопівською мовою, особливо в творах, у яких переважав критичний пафос існуючого ладу – сатиричних. Езопівська мова являла собою літературну манеру, тою чи іншою мірою властиву взагалі українській літературі на зламі століть. Засобом цієї мови письменники мали можливість доносити до читачів політичні теми, недоступні для відкритого обговорення.

Звернення українських письменників досліджуваного періоду до сатири було природним, якщо зважити на те, що через художні образи, створені засобами езопівської манери, читач доходив висновку про потворність і жорстокість існуючого ладу. Здавалось, письменники малювали побутові епізоди, показували своїх героїв тільки в звичайних побутових умовах, а насправді ж – крізь побут просвічувалася політика, побут наповнювався політикою, найзвичайніші побутові вчинки набували політичної значущості. Тим пояснюється наявність гумористично-сатиричних творів "письменників-трагіків", таких як В.Стефаник і Марко Черемшина.

Звернення українських письменників до сатири було закономірним і з огляду на те, що українська література починалась сатирою, продовжувалась сатирою і до цього часу певною мірою ґрунтується на сатирі. І.Вишенський, Г.Сковорода, І.Котляревський, Г.Квітка-Основ'яненко, І. Нечуй-Левицький, І.Франко – ці та інші українські письменники немало зробили для розвитку сатири. "Та ж елемент гумористочно-сатиричний, – писав І.Франко, – дуже багатий у нашого народа. Його острий дотеп, його сльозами проблискуючий сміх послужив за основу безсмертним творам Миколи Гоголя, сплодив знамениті Квітчині повісти "Салдацький патрет", "Конотопську відьму".[30]

Сатира – специфічний спосіб відображення життя, для якого характерна своєрідна функція образотворчих засобів. Ще В. Жуковський у статті "Про сатиру і сатири Кантеміра" твердив, що сатира повинна "мати власну, їй одній належну форму", що сатирик "користується певними особливими способами".[31] Сатира характеризується винятково виразною окресленістю об'єктів, проти яких спрямований викривальний пафос автора, чітко вираженими його симпатіями і антипатіями, різким емоціонально-оціночним забарвленням мови. Рецензуючи поему О. Маковея "Ревун" (1897), І. Франко дав своє визначення сатири: "Сатира – се поетичне зображення звихненої рівноваги в житті людському і з природи своєї може бути двояка: ретроспективна або ретроградна. Ректоспективна сатира малює хиби життя, спричинені перестарілими традиціями або привичками, і змагає до їх усунення, натомість ретроградна виступає проти нових явищ у житті, породжених новими обставинами, і виказує їх шкідливість. Як перший так і другий рід сатири вимагає дуже докладного знання життя і великого засобу творчої фантазії".[32]

Сатиричний напрям в українській літературі цього часу визначається іменами цілої плеяди талановитих прозаїків і поетів різної ідейно-естетичної орієнтації. Серед них – Іван Франко, Михайло Павлик та їхні сучасники: Осип Маковей, Денис Лукіянович, Євгенія Ярошинська, Лесь Мартович, Михайло Яцків та ін. Отже, закономірним видається, що об'єктом української соціальної сатири напередодні Першої світової війни стала державно-бюрократична система Австро-Угорщини і засоби боротьби з нею української національної еліти.

В ряді сатиричних творів письменники акцентували на відірваність (у переважній своїй більшості) галицької інтелігенції від народу; їдко висміювали її безкультур'я,

кар'єризм, плазування перед цісарським урядом; викривали блазенство, демагогію, вдаване народолюбство, за допомогою чого панки-інтелігенти пробивали собі дорогу до високих урядових посад.

Українським письменникам упродовж віків, включаючи і наш час, доводилось жити в атмосфері глуму над народом і його мовою. Розвінчуючи глумівників усіх мастей, письменники широко застосовували мову і жанри фольклору, методи пародіювання, обертаючи зброю ворогів проти них самих. Запозичення форми відомих зразків літератури і фольклору забезпечувало сатиричним творам широку аудиторію, робило їх більш доступними.

Багатогранність і повнота української сатири на зламі двох століть виявилися в тому, що письменники не обмежувалися змалюванням окремих вад суспільства, вад окремих соціальних прошарків, а намагалися охопити всі сторони життя Австро-Угорщини: політичну боротьбу, національні питання, систему виборів, освіти, ідеологію різних партій, антинародні закони.

Підсумовуючи дослідження суспільної значимості української сатири кінця XIX – початку XX ст., можна сказати, що вона сприяла демократизації і революціонізації народу в національно-визвольних змагах проти австро-цісарської монархії.

[1] Маковей О. Листи з Буковини //Громадська думка. – 1906. – 7 лютого.
[2] Маковей О. Листи з Буковини //Громадська думка. – 1906. – 5 березня.
[3] Protokolle des Verfassungs-Ausschusses im Oesterreichischen Reichstage /1848 – 1849/ Herausg. Springer A. – Ltipzig, 1885. – S.31.
[4] Kalinka W. Dziela. – Krakow, 1894. – T.4, cz.2. – S.212.
[5] Франко І. Наш погляд на польське питання //Франко І. Зібр. тв.: У 50 т. – К., 1986. – Т.45. – С.205.
[6] Франко І. Етимологія і фонетика в южноруській літературі //Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1981. – Т. 29. – С. 166.
[7] Засенко О. Осип Маковей: Життя і творчість. – К., 1968. – С. 113.
[8] Лисяк-Рудницький І. Із драгоманівських студій // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. – К., 1994. – Т.І . – С. 293.
[9] Див .: Устиянович К. Н. М.Ф. Раєвський і російський панславізм. Спомини з пережитого і передуманого. – Львів , 1884.
[10] Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням //Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. – К., 1994. – Т.І . – С. 431.
[11] Коцюбинський М. Іван Франко // Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – К., 1975. – Т. ІУ. – С. 46.
[12] Маковей О. Вуйко Дорко // Маковей О. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2. – С.119.
[13] Стефаник В. Поети і інтелігенція // Стефаник В. Повне зібрання творів: У 3 т. – К., 1952. – Т.ІІ. – С.324.
[14] Павлик М. Пам'яті Михайла Драгоманова. – Чернівці,1902. – С.17.
[15] Друг. – Львів. – 1876. – № 7. – С. 108.
[16] Євшан М."Suprema lex": (Слово про культуру укр. слова) // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. – К.: Основи, 1998. – С. 60.
[17] Друг. – 1876. – Ч. 20. – С. 318.
[18] Франко І. Нарис з історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1986. – Т. 41. – С.424.
[19] Франко І. Із історії "москвофільського" письменства в Галичині // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1981. – Т. 31. – С.480.
[20] Франко І. Із історії "москвофільського" письменства в Галичині // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1981. – Т. 31. – С.468.
[21] Франко І. Стрижок: Зб. поезій сатирич., епіграмів, розказів і пр. Написав Іван Щипавка. ... Львів, 1876 // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1980. – Т. 26. – С.22.
[22] Павлик М."Байки, приказки і повістки. Написав Іван Верхратський у Львові, 1876"//Друг. – 1876. – № 9. – С.142.
[23] Павлик М."Байки, приказки і повістки. Написав Іван Верхратський у Львові, 1876"// Друг. – 1876. – № 11. – С. 174.
[24] Франко І. Казка про Добробит" //Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1978. – Т. 18. – С.147.
[25] Листування І. Франка і М. Драгоманова. – К., 1928. – С. 209.
[26] Білецький Ф. Жанрова своєрідність реалістичної повісті: На матеріалі української сатири кінця XIX – початку XX ст.: Навч. посібник. – Дніпропетровськ, 1979. – 98 с.
[27] Франко І.Українсько-руська література і наука в 1899 році // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1982. – Т.32. – С.466.
[28] Франко І.Українсько-руська література і наука в 1899 році // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1982. – Т.32. – С.467.
[29] Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1879 – 1881). – Чернівці, 1910. – Т. ІІІ. – С.99 – 100.
[30] Франко І. Літературні письма //Друг. – 1876. – № 20. – С.318.
[31] Жуковский В.А. О сатире и сатирах Кантемира // Жуковский В.А. Эстетика и критика / Вст. ст. Ф.З.Кануновой и А.С.Янушкевича. – М., 1985. – С. 102.